

Bodor András

Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepétől az első világháború végéig

A XIX. század közepétől az erdélyi ókorkutatás nemcsak felélénkült, hanem új lehetőségekre téve szert, új módszereket alkalmazva, tartalmilag és formailag alaposabb és tudományosabb lett. Ha a korábbi időszakban bizonyos szellemi és kulturális hatások alatt indultak kutatások, Megyericssei János vagy Szamosközi István például az egész Európát átfogó humanizmus ösztönzésére kezdett foglalkozni az ókori, főként a római maradványokkal, vagy később a hazánkban megforduló idegenek, például Aloysius Ferdinand Marsigli, Giuseppe Ariosti és sokan mások tanulmányozták a körülményeknek megfelelően az őket éppen érdeklő problémákat²⁷³. A most tárgyalásra kerülő korszakban az ókorkutatás nagymértékben fellendült elsősorban az alábbi okoknak tulajdoníthatóan: a régészet általános térhódítása, tudományos társaságok létesítése, szaklapok és folyóiratok kiadása, a kor legnagyobb történettudósának és epigráfusának, Theodor Mommsennek erdélyi látogatása.

A régészeti kutatás komoly eredményeket ért el Európában (Görög- és Olaszországban), Elő-Ázsiában és Egyiptomban. Pompeji feltárása, a görögországi (műkénéi), krétai, egyiptomi, trójai, asszíriai ásatások híre az egész művelt világot bejárta; Winckelmann (*Geschichte der Kunst des Altertum*), Schliemann és mások neve általánosan ismertté vált. Nyilvánvalóan mindez a hazai tudományos köröket is befolyásolta.

A XIX. század közepén az ókorkutatás fejlődéséhez hozzájárult a tudományos egyesületek, múzeumok, szakfolyóiratok létrehozása. Ez utóbbiak német, magyar vagy román nyelven jelentek meg.²⁷⁴ A megkezdett szervezési folyamat most tovább folyt. Vida Károly 1856-ban kiadta az *Erdélyi Múzeumot*, amely csakhamar beleolvadt az ugyancsak általa szerkesztett *Magyar Futárba*. 1860–1869 között Fekete Mihály és Kővály László kiadta a *Korunk* című politikai lapot, melynek „melléklapjában”, a *Korunk Tárcájában* ókortörténeti cikkeket is közöltek. Végre sok vita és erőfeszítés után 1859-ben megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület azzal a bevallott céllal, hogy a „honismertetést eszközölje és terjessze, de emellett az összes tudományokat felkarolja”. Az egyesület 1861-től kezdve megjelentette az *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyveinek* sorozatát. Ez számos értékes ókortörténeti tanulmányt közölt, főként Torma Károly és Finály Henrik tollából. Az Erdélyi Múzeum-Egylet történelmi, régészeti, éremtani, filológiai és természettudományi szakosztályt létesített és 1874-ben Finály Henrik szerkesztésében kiadta az első valóban tudományos igényű folyóiratot, az *Erdélyi Múzeumot* „szellemtudományi és természettudományi dolgozatok” közlésére. Négy év múlva a történelmi szakosztály folyóirata lett és közleményeivel nagymértékben hozzájárult az erdélyi ókorkutatás fellendítéséhez.

A múlt század végén Erdély csaknem valamennyi nagyobb városában történelmi és régészeti társulatok alakultak, amelyek azután múzeumokat létesítettek, értesítőket, jelentéseket, évkönyveket, folyóiratokat adtak ki.

²⁷³ Vö. Bodor András: *Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig*. = EM 1995. 3–4. sz. 56–81.

²⁷⁴ Uo.

Az első ilyen társulat Temesváron jött létre, és 1872-ben megalapították az ún. *Bánsági Múzeumot*, majd 1875-ben kiadták a *Történelmi és Régészeti Értesítő* című lapját. Ennek munkatársai közé tartozott többek között Milleker Bódog, Böhm Lénárd, Orosz Endre, Téglás Gábor.

Hunyad megyében 1880-ban alakult meg a Történelmi és Régészeti Társulat, mely első elnökének gr. Kuun Gézát, az ókorkutatás kiváló patrónusát választotta meg. Két év múlva nagy erőfeszítések árán a társulat megalapította a dévai múzeumot, megindította a *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvét*, amely 1914-ig minden évben megjelent. Az évkönyv különös érdeklődést tanúsított a dák régiségek iránt is, és a lapjain megjelent tanulmányok gyakran foglalkoztak a dákok történelmével. Első számában Torma Zsófia a tordosi leletekről közöl tanulmányt és még úgy véli, hogy az azokon levő írásos karcolatok a trójai hatást tükrözik. A római múlttal elsősorban Király Pál és Téglás Gábor foglalkozik. Friedrich Müller a dák várakról ír, Király Pál Traianus oszlopának Hunyad megyére vonatkozó részleteit elemzi. A XVIII. szám ünnepélyes megemlékezést közöl Decebál dák király halálának 1800 éves évfordulójára. Az Évkönyv egyéb történelmi tanulmányok mellett a dák, illetve a római kornak szentel több teret. A társulat elnöke, Kuun Géza minden évfolyamban közli mélyenszántó elnöki megnyitót, amelyek az erdélyi régészet kezdeteinek fontos forrásai. Így például a harmadik szám a társulat megalakulásának előzményeivel foglalkozik és kifejti, hogy a régészet iránti érdeklődés felkeltésében nagy szerepe volt a Nopcsa Elek várhelyi birtokán feltárt két mozaikpadlónak.

Gyulafehérváron már a múlt század hatvanas éveitől kezdve pezsgő szellemi élet folyt, amely lehetővé tette 1861-ben a *Gyulafehérvári Füzetek* megindítását. Nemsokára megalakult az Alsó-Fehér-megyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat. Ennek kezdeményezésére, főként Reiner Zsigmond javaslatára és nagylelkű adománya alapján, megindulhatott a gyulafehérvári múzeum.²⁷⁵ Reiner 1000 pénzérmét, 1000 kötet könyvet és nagyobb összeget adományozott az új múzeum fenntartási költségeire.

A Nagyváradon létesült Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet kezdetben *Régészeti és Történelmi Közlemények*, később *Évkönyv* címmel jelentette meg kiadványát 1875-től kezdődően. Összesen 9 évfolyamot adott ki, az utolsót 1913-ban. A tanulmányok főként a középkori történelemből merítették témájukat, de néhány közülük az őskorral és római korrall foglalkozott.

Az ókorkutatásban értékes helyet foglalt el a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, mely hosszú előzmények után 1879 szeptemberében jött létre. 1902 és 1914 között egy- vagy kétféleképpen kiadta *Jelentések* című időszaki kiadványát, amely a múzeum keretében végzett ásatásokat közölte. Ezek között a legjelentősebbek az erősdí ásatások, melyeken a később világhírré szert tett angol régész, Gordon Childe is részt vett. Nem kevésbé jelentősek a neves igazgató, Csutak Vilmos vezette komollói feltárások, melyeknek során egy római tábor fedtek fel. A múzeum 1902-ben megjelentetett kiadványában, az *Értesítőben* Téglás Gábor Háromszék és a szomszédos területek rézkorát dolgozta fel.

Rövidebb-hosszabb időtartammal más erdélyi városokban is alakultak egyesületek, régészeti és történelmi társulatok, múzeumok, amelyek tevékenységükről évi jelentésekben vagy értesítőkben számoltak be. Ilyenek voltak a Nagybányai Múzeum-Egyesület, amely 1900 és 1904 között *Értesítő*t adott ki; továbbá a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnográfiai Társulat, amelynek első *Évkönyve* 1900-ban jelent meg Ornstein Jenő és Orosz Endre ős- és római kori tanulmányaival.

²⁷⁵ D. Popa: *Muzeul Regional Alba Iulia. Scurtă privire istorică.* = *Apulum* VI (1960) 457–588.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1910-ben Posta Béla szerkesztésében megindította a *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség Tárából* című folyóiratot, amelynek 10 évfolyama jelent meg. A tanulmányok szerzői egyetemi tanárok, neves régészek és történészek: Budai Árpád, Ferenczi Sándor, Kovács István, László Ferenc, Posta Béla, Roska Márton stb.

Számos régészeti és ókortörténeti tanulmány látott napvilágot a Finály Henrik szerkesztette *Erdélyi Gazdaságtörténeti Szemlében*, valamint a *Bányászati és Kohászati Lapokban*.

Az erdélyi román ókortudatás hasonlóképpen igyekezett kedvező feltételeket teremteni. 1861-ben G. Barițiu és T. Cipariu kezdeményezésére Szebenben megalakult az Asociația Transilvăneană pentru Literatura și Cultura Poporului Român (ASTRA). Keretében filológiai, történelmi és természettudományi szakosztályok létesültek. A társulat 1868-ban kiadta a *Transilvania* című folyóiratot, mely egészen 1882-ig Brassóban, majd 1882 és 1946 között Szebenben jelent meg, kezdetben havonta, majd évenként. A. Șaguna 1853-ban megalapította a *Telegraful Românt*. Az erdélyi román kutatók ókori vonatkozású írásai gyakran a bukaresti (*Instrucțiuni publice*, 1860–1861) vagy a iași-i (*Convorbiri literare*, 1867–1914) lapokban jelentek meg.

Számos, Erdély római korára vonatkozó tanulmány a magyarországi folyóiratokban (*Archaeológiai Értesítő*, *Archaeológiai Közlöny*, *Századok*) vagy a bécsi kiadványokban jelent meg (*Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* vagy ennek évkönyveiben: *Jahrbuch der MCC*, továbbá a *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* stb.).

Az ókortudatás fellendüléséhez nagymértékben hozzájárult Theodor Mommsennek a *Corpus Inscriptionum Latinarum* előkészítése érdekében tett 1857. évi erdélyi tanulmányútja, amely során felkereste mindazokat a helységeket, amelyekből római maradványok, feliratok létezését jelentették (Kolozsvár, Alsóilosva, Bethlen, Torda, Gerend, Enyed, Balázsfalva, Zalatna, Abrudbánya, Verespatak, Gyulafehérvár, Szászváros, Déva, Vecel, Marosnémeti, Zám, a Maros- és a Strigy-völgyi falvak, Várhely, Hátszeg vidéke, Szeben és Segesvár). Erdélyben M. J. Ackner, J. Friedrich Müller, Várady Ádám, főként Torma Károly fogadta és biztosította kíséretét.²⁷⁶ Mommsen több tanulmányt közölt az erdélyi feliratokról, viasz-táblákról²⁷⁷ és általában a római leletekről. 1873-ban a *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) harmadik kötetében kiadta a dáciai feliratokat, majd 1882–1893-ban a *Supplementbandot* (a dáciai feliratok pótkötetét). A CIL megjelenése fordulópontot jelentett az erdélyi ókortudatásban, illetve annak római vonatkozásában, mert mostantól kezdve könnyen kezelhető, alapos segédeszköz állt a kutatók rendelkezésére.

A hazai kutatók közül Kőváry László (1826–1907) történész, az *Ellenőr* című politikai lap alapító, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja számos tanulmányt írt Erdélyről és Magyarországról. Ezekben utal a római kori maradványokra is.²⁷⁸ Bár igényli a helyszíni

²⁷⁶ I.I. Russu: *Periegeze epigrafice a lui Theodor Mommsen în Transilvania*. = Studii și Cercetări de Istorie Veche 23 (1972) 647–650. (A továbbiakban: SCIV)

²⁷⁷Theodor Mommsen: *Über die Römischen Inschriften–Siebenbürgen*. = Monatsbericht 1867. 607. – Uő: *Monatsbericht der königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1857*. 451, 513–517, 518–524. *Aus der Reisebericht des Herrn Mommsen*. – Uő: *Über die Siebenbürgische Wachstafeln*. Monatsbericht 1870. 702.

²⁷⁸ Kőváry László: *Erdély régiségei*. Pest, 1852. 60 1. 2. kiadás 1892. 335 1. – Uő: *Erdély történelme*. Pest. 1859. 175 1.

vizsgálatot, és ezért feljegyzései megbízhatóak, sajnos, az óorkutatás nem tartozott fő érdeklődési területéhez.

Szathmáry Pap Károly néhány tanulmányt közölt a máramarosi, gyulafehérvári és az enyedi régiségekről²⁷⁹.

Az erdélyi óorkutatást új, tudományos alapra helyezte Torma Károly tevékenysége (1829–1897). Apja, Torma József (1801–1861) földbirtokos, országgyűlési képviselő több cikket írt a *Nemzeti Társalkodóba* a Belső-Szolnok vármegyei régiségekről.²⁸⁰

Torma Károly tanulmányait Besztercén és Kolozsváron végezte. Az 1848–49-es szabadságharcban mint honvéd Bem seregében szolgált, annak elbukása után visszavonult csicsókeresztúri birtokára, ahol, gazdálkodás mellett, jogi és régészeti tanulmányoknak szentelte idejét. Később fényes politikai pályát futott be: országgyűlési képviselő, majd Belső-Szolnok vármegye főispánja lett. A kolozsvári egyetem megalapítása után a közjog rendes tanárának, hét év múlva pedig a budapesti egyetem régészeti professzorának nevezték ki. Tizenegy évi egyetemi működés után nyugalomba vonult és először Rómában, azután Porto d'Annunzióban telepedett le. Gazdag tudományos tevékenysége elismeréseképpen tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának és számos külföldi régészeti társulatnak és intézménynek.

Első tudományos írásai a *Kolozsvári Közlönyben* jelentek meg 1860-ban.²⁸¹ Figyelme csakhamar Dácia északi területei felé fordult, mivel az északi limes kérdésében különböző nézetek csaptak össze. Tanulmányaiban a terület római kori helyzetét igyekezett tisztázni.²⁸² Szellemi elődeihez hasonlóan ő is kutatta Dácia közigazgatási felosztását, és az erről írt tanulmánya sok szempontból ma is helytálló.²⁸³ Nem elégedett meg a terepbejárással, hanem rendszeres régészeti ásatásokat is végzett. Így feltárta az alsóilosvai tábor²⁸⁴, miközben az északi limes összefüggő nyomait kereste. Aztán tanulmányt írt a szászvárosi fürdőkről.²⁸⁵

Torma különös előszeretettel foglalkozott a római feliratokkal, és 1857-től kezdve Mommsen egyik leglelkesebb munkatársa lett. Az első a feliratokkal foglalkozó írása 1876-ban jelent meg.²⁸⁶ Az *Archaeologiai Közleményekben Római feliratok Erdélyből* címmel közölt értékes

²⁷⁹ Szathmáry Pap Károly: *Máramarosi régiségek*. = Vasárnapi Újság, 1867. 91. (A továbbiakban: VU) – Uő: *A Tisza bölcsője*. = VU 1864. 146. – Uő: *Gyulafehérvári (apulumi) régiségek*. = Hazánk és a Külföld 1868. 8. – Uő: *Enyed régészeti emlékei*. = Archeologiai Közlemények (A továbbiakban: AK) VII (1867) 44–45.

²⁸⁰ Torma József: *A rómaiaknak a tudós világ előtt eddigelé esméretlen nyomdokaik Belső-Szolnok vármegyében, figyelem gerjesztésül*. = Nemzeti Társalkodó 1831. 105–110, 113–117, 121–125, 137–143.

²⁸¹ Torma Károly: *Archeológiai levelek*. = Kolozsvári Közlöny 1860. 22, 297; 79. sz. 305; 75. sz. 309. (A továbbiakban: KK)

²⁸² Torma Károly: *A rómaiak nyoma Erdély északi részében*. = Az Erdélyi Múzeum-Egylet Emlékkönyve (A továbbiakban: EMÉ) I. 1861. 27–45. – Uő: *Adalék észak-nyugati Dácia föld és helyiratahoz*. = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője XI. 2. 1863. – Uő: *A limes Dacicus északi része*. Bp 1880. 136. – Uő: *A limes Dacicusról*. = Sz. 1880. 251–253.

²⁸³ Torma Károly: *Dácia felosztása a rómaiak alatt*. = EMÉ II (1863) 108–114.

²⁸⁴ Torma Károly: *Az alsóilosvai állótábor műemlékei*. = EMÉ II (1866) 10–67.

²⁸⁵ Torma Károly: *A magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai*. = Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűléseinek Munkálatai. 1869. 77–81.

²⁸⁶ Torma Károly: *Tizenkét felirat Dáciából*. = EMÉ II (1876) 129–164.

feliratokat²⁸⁷. Ugyancsak az erdélyi római feliratokról német nyelven írt néhány tanulmányt²⁸⁸. Feliratokat közölt Alsóilosvárról²⁸⁹, Sarmizegetusáról²⁹⁰, Kolozsvárról, ahol lemásolta a Hídkapu falában talált feliratot.²⁹¹

Budapesti egyetemi tanár korábban Aquincumban végzett ásatásokat, és ezekről is jelentéseket adott ki.

Egyik legértékesebb munkája a latin és magyar nyelven 1880-ban Budapesten kiadott dácia régészeti és felirattani repertórium.²⁹² A repertórium közli a különböző szerzők neve alatt megjelent tanulmányokat, az önálló, de névtelenül vagy álnéven kiadott dolgozatokat, a nemzetközi kiállításokra, múzeumokra, régiségtárakra vonatkozó közleményeket, a román nép és nyelv eredetével és történetével foglalkozó tanulmányokat. Amint előszavában megvallja, a repertórium célja az volt, hogy munkaeszközt biztosítson Dácia, illetve Magyarország összes római feliratainak összegyűjtéséhez és kiadásához.²⁹³ Sajnos, a tervezett „monumenta” nem készülhetett el, ennek ellenére a repertórium felbecsülhetetlen szolgálatot tett a kutató szakembereknek.

A tudós leánytestvére, Torma Zsófia (1840–1899) gyermekkorát Csicsókeresztúron töltötte, iskoláit egy szatmári nevelőintézetben végezte, majd anyja és apja halála után nővéréhez költözött Felpesre, és egész életét Hunyad megyében, elsősorban Szászvároson élte le. Kezdetben a természettudományok iránt érzett hajlamot, de érdeklődése korán a Hunyad megyei kőkori települések felé fordult. Tordos, Nándorválya, Nándor feltárása alapján arra a feltételezésre jutott, hogy ezek a települések, különösen a tordosi, annak agyagművessége a mezopotámiai kultúrákkal áll kapcsolatban. Igaz ugyan, hogy kezdetben a kapcsolatot a trójai kultúrában gyanította. Az utóbbi feltevését a neves angol assziológus, Archibald Sayes is helyesnek tartotta. Az első fontosabb tanulmányát az *Erdélyi Múzeumban* közölte: *Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyad megyéből*²⁹⁴. A következő évben kutatását Nándoron folytatta és a *Nándori barlangsoportozat* címmel írt tanulmányt²⁹⁵. Jénában megjelent tanulmánya az etnográfiai analógiákat tárgyalja és a tordosi agyagművesség szimbolikus jeleinek keleti, mezopotámiai hatását elemzi. Felfedezése a szaktudósok körében világszerte nagy feltűnést keltett. Gazdag gyűjteményét az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyományozta.²⁹⁶

²⁸⁷ Torma Károly: *Római feliratok Erdélyből*. = AK III(1863) 141–150; II. = AK V(1865) 12–28; III. = AK 1866. 145–150.

²⁸⁸ Torma Károly: *Über einige dacische Inschriften*. = Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale X (1865) XC–XCII. – Uő: *Revidierte und neue Inschriften zu CIL III Dacia*. = Archäologische-Epigraphische Mittheilungen 1880. 125–126, 129–140. – Uő: *Inschriften aus Dacia, Moesia Superior und Pannonia Inferior*. Uo. 1882. 97–145.

²⁸⁹ Alsóilosva = *Archaeologiai Értesítő* (A továbbiakban: AÉ) XV (1889).

²⁹⁰ Sarmizegetusa = AÉ VIII (1874). 135–144.

²⁹¹ Kolozsvárról = AÉ V (1870). 111.

²⁹² Torma Károly: *Repertorium Dácia régiség és felirattani irodalmához. Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam*. Bp 1880.

²⁹³ Torma Károly: *Monumenta Hungarica aevi Romani epigraphica*.

²⁹⁴ Torma Zsófia: *Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyéből*. = EM VI (1879) 129–155, 190–192, 193–211.

²⁹⁵ Torma Zsófia: *A nándori barlangsoportozat*. = EM 1880. 6–7.

²⁹⁶ Gyulai Pál: *Torma Zsófia levelesládájából*. Bukarest, 1972.

Orbán Balázs (1820–1890), bár a szó szoros értelmében nem volt óorkutató, mégis korszakalkotó művében, a *Székelyföld leírásában* felbecsülhetetlen értékű római és népvándorláskori anyagot közölt, amely jól tükrözi Erdély jelentős részének egykori anyagi műveltségét.²⁹⁷ Mivel az emlékanyagot nem osztotta fel korok szerint, Torma Károly Reperitoriumában, az összefüggések könnyebb megértése végett, minden egyes kötet anyagát korok szerint csoportosította. Hasonlóképpen eredeti és gazdag anyagot tartalmaz Orbán Baláznak Torda városról és környékéről írt értékes munkája²⁹⁸, amelyben szintén gazdag római anyag található.

Orbán Balázshoz hasonlóan Jakab Elek (1820–1897) Kolozsvár monográfiájában²⁹⁹ sok római régiséget és feliratot közöl, beszámol az emlékek lelőhelyéről és feltárásuk körülményeiről, néhány esetben azok sorsáról. Leírásai alapján megállapítható, hogy több más helységbe került római emlék Kolozsvárról származik.

A XIX. század utolsó negyedében és a XX. század elején az óorkutatás néhány nagyobb központba: Kolozsvárra, Gyulafehérvárra, Dévára, Temesvárra összpontosult. E központok kutatóinak figyelme elsősorban saját városuk és környékük területére terjedt ki, ami nem jelentette, hogy más területeken ne kutattak volna. Természetesen nem maradtak le a szász városok, Szeben, Brassó sem és Sepsiszentgyörgy, Balázsfalva és Nagybánya is igyekezett felzárkózni az élvonalhoz.

Kolozsvár vezető szerepét az Erdélyi Múzeum-Egyesület széles körű tudományos tevékenysége és az 1872-ben megalapított tudományegyetem biztosította. Az itt dolgozó régészek, epigráfusok, numizmatikusok nemcsak az egykori Dácia északkeleti részét tanulmányozták, hanem egész Erdélyre kiterjedő kutatásokat végeztek.

A kolozsvári központ egyik neves képviselője Finály Henrik (1825–1898) klasszika-filológus, régész, középiskolai tanár, majd egyetemi professzor, az Erdély Múzeum-Egyesület főtitkára volt. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után egy ideig nevelősködött, majd 1853-ban a kolozsvári római katolikus főgimnázium tanára lett, 1872-ben pedig a kolozsvári egyetemre a „segédtudományok”, főként a régészet professzorának nevezték ki. Tudományos tevékenysége három irányban bontakozott ki: filológia, történelem, régészet. A filológia terén legjelentősebb alkotása az 1858-ban Kolozsváron kiadott latin–magyar szótára. Mint óorkutató tanuló írt a görög időszámításról és a római naptárról.³⁰⁰ Gazdag régészeti munkássága kiterjedt a Hunyad megyei római régiségekre³⁰¹, a Maros-Portuson talált római emlékekre³⁰² és a kolozsvári római leletekre³⁰³, valamint az erdélyi vasút építéskor felszínre

²⁹⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Bp 1868–1873. I–IV. I. Udvarhelyszék, II. Csíkszék, III. Háromszék, IV. Marosozsék (V. Aranyozsék, VI. Barcaság).

²⁹⁸ Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp 1889. 477 l.

²⁹⁹ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Buda, 1870. 640 l.

³⁰⁰ Finály Henrik: *Latin–magyar iskolai szótár*. Kolozsvár, 1858. 979 l. – Uő: *A görögök időszámítása*. = EM 1882. 1–49.

³⁰¹ Finály Henrik: *Hunyad vármegyében talált római régiség. Mithra emlék az Erdélyi Múzeum birtokában*. = VU 1865. 517–518.

³⁰² Finály Henrik: *A Maros-Portuson újabban fölfedezett római régiségek*. = Sz 1867. 202–205.

³⁰³ Finály Henrik: *Régészeti új leletek Kolozsvárott*. = EM 1895. 400–404.

került római maradványokra.³⁰⁴ Külön tanulmányban foglalkozott az Erdély nyugati részén előbukkant római tárgyakkal.³⁰⁵

Finály, akárcsak kortársai, sokat foglalkozott római epigráfiával, a római feliratok helyes olvasásával és azok elemzésével³⁰⁶, a viaszos táblák írásával, amelyről megállapítja, hogy az ősrómai írás egyik változata³⁰⁷

Numizmatikai közleményeiben számos éremleletet dolgozott fel.³⁰⁸ Az Erdélyi Múzeum éremtárának lényeges gyarapításával hozzájárult az erdélyi numizmatika jelentős fejlődéséhez. Tanulmányozta az Apahidán talált Omharus kincsleletet³⁰⁹ és a krasznai aranyleletet³¹⁰.

Itt említjük meg Finály Gábor gazdag és sokoldalú régészeti és epigráfiai tevékenységét. Feliratokat közölt Kolozsvárról, Szamosújvárról³¹¹ és általában Dáciából³¹², limeskutatásokat végzett³¹³, tanulmányt írt a herkulési katonai táborról³¹⁴ és az Apahida melletti tarcsai villa rusticáról³¹⁵. Feldolgozott néhány római szobrocskát³¹⁶. Bejárta a Szászvárosi Havasok dák településeit³¹⁷. 1910-ben ugyanide elkísérte a budapesti egyetemi tanárt, Kuzsinszky Bálintot és az ő megbízásából – megkésve ugyan – jelentést írt a látottakról³¹⁸.

Finály Henrik kortársa és utóda Posta Béla (1862–1919). Az előbbi halála után a kolozsvári egyetemen az archeológia tanára lett, és az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója. Ő kezdeményezte a *Dolgozatok* című folyóirat kiadását. Még Kolozsvárra jövetele előtt részt vett Szentkatolnai Bálint Gáborral együtt Zichy Jenő ázsiai (kaukázusi)

³⁰⁴ Finály Henrik: *Az erdélyi vasút építésére a hajdani Apulum helyén tett ásások alkalmával lelt régiségek leírása.* = EMÉ 1867. IV.

³⁰⁵ Finály Henrik: *Római nyomok Erdély északnyugati részén.* = EMÉ 1864–1865. 5–9.

³⁰⁶ Finály Henrik: *Új római feliratok Erdélyből.* = EM 1877. 144–147.

³⁰⁷ Finály Henrik: *Az erdélyi bányákból került viasztáblák és az ősrómai folyóírás.* = EMÉ 1860. 75–88.

³⁰⁸ Finály Henrik: *Descriptio nummorum antiquorum inter rudera municipii Apulensis mense Septembri anno 1867 eruimus.* = EMÉ VI. 1873. 24–41. Egyéb érmészeti közleményeit lásd: EMÉ IV. 1868 – EM évi tudósítása 1866–1867. 33–39, 71–74. – AÉ II 1869. 10–16, 84–88. – EM 1874–1897. stb.

³⁰⁹ Finály Henrik: *Az apahidai sírlelet.* = EM 1889. 403–423.

³¹⁰ Finály Henrik: *A krasznai aranylelet.* = EM 1887. 337–346.

³¹¹ Finály Gábor: *Két római felirat Kolozsvárról.* = AÉ 1898. 467–470. és *Egy szamosújvári római felirat.* = AÉ 1906. 336–338., valamint *Római feliratos kövek Szamosújvárról.* = AÉ 1911. 37–39.

³¹² Finály Gábor: *Két római felirat Dáciából.* = AÉ 1911. 433–435.

³¹³ Finály Gábor: *A limes és a pogujori földvár.* = AÉ 1904. 9–15.

³¹⁴ Finály Gábor: *Castra ad Herculem.* = AÉ 1907. 45–57.

³¹⁵ Finály Gábor: *Két római épület Apahidán.* = AÉ 1901. 239–250.

³¹⁶ Finály Gábor: *Négy Minerva szobrocška.* = AÉ 1857. 329–338. és *Antik bronzszobrocskák az Erdélyi Múzeumban.* = AÉ 1899. 296–333.

³¹⁷ Finály Gábor: *A gredistyei dák várak. Die dacischen Festungen in Gredistye.* = AÉ 1916. 11–43, 264–267.

³¹⁸ Ferenczi Alexandru: *Știri bibliografice asupra așezărilor din Munții Orăștiei.* Buc. 1951 és *Die Ausgrabungen von Kosteschdt* = KVSL 1926. 141–142, 324–329.

expedíciójában, melynek tapasztalatait külön is megírta. Számos régészeti, címertani és numizmatikai tanulmányt írt, melyek közül többet a különböző európai kongresszusokon olvasott fel. Sokat tett az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárának fejlesztéséért. Erőfeszítéseinek eredményeként 1901-ben a múzeum – istállóból átalakított helyiségből – átköltöztetett az új egyetemi épület alagsori és földszinti helyiségeibe. A gyűjtemények gyarapodásával azonban újabb helyiségeket kellett bérelni. Ezek között volt a Református Kollégium Bástyá utcai kétemeletes háza, a múzeum későbbi otthona. Posta Béla elévülhetetlen érdeme, hogy gondoskodott a múzeum egyre gazdagodó anyagának megfelelő elhelyezéséről.

Mint történész elsősorban az őskorral, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korával foglalkozott. Az őskor vonatkozásában megírta Szolnok-Doboka vármegye ősrégészetét, mely a vármegye monográfiájában jelent meg. Tanulmányt írt a barlangleletekről³¹⁹, a kurtini és tószegi őstelepekről³²⁰, a lovasberényi urnatemetőről³²¹ és a különböző honfoglalás kori sírokról³²². Ásatásokat végzett Tordoson.³²³ Végül megemlíjtük, hogy sok kora középkori és középkori művelődési kérdést dolgozott fel.

Posta Béla tanítványa volt Buday Árpád (1879–1937). Középiskoláit az enyedi Bethlen Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára iratkozott be történelem és latin szakra. Másodéves korában Posta Béla „szakdíjnok”-ként, majd gyakornokként alkalmazta, és a múzeumi anyag feldolgozásával bízta meg. Főként a római provinciákbeli régészettel és felirattal kezdett foglalkozni, majd németországi tanulmányai alatt a római határvédelmet tanulmányozta; a bécsi egyetemen (1904–1905) pedig római felirattal igyekezett alapos ismeretekre szert tenni. Később alkalmat talált bejárni Itáliát, Görögországot és Kis-Ázsia nyugati részét. Előtanulmányai meghatározták tudományos tevékenységét, amely mindenekelőtt a római ókortudományra irányult. Először epigráfiai problémákkal foglalkozott³²⁴, feldolgozta a római *Fratres arvales* papi kollégiumnak a történetét.³²⁵ Ezután szinte egymás után jelentek meg felirattani és régészeti tanulmányai.³²⁶ Érdeklődése csakhamar a limeskutatásra irányult és ismertette a németországi határvédelmet.³²⁷ Tapasztalatai lehetővé tették, hogy sikerrel tanulmányozza a hazai limest. Főként a meszesi

³¹⁹ Posta Béla: *Őskori barlangleletek Erdélyben*. = Budapesti Napló 1911. 179. sz.

³²⁰ Posta Béla: *Kurtini őstelepek (Aradon)*. = AÉ 1899. 11–28.

³²¹ Posta Béla: *A lovasberényi urnatemető*. = AÉ 1897. 304–317.

³²² Posta Béla: *Gräber Heidnischer Magyaren*. = Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn 1896. 36–38. és *A törlei magyar pogány leletek*. = AÉ 1896. 30–39.

³²³ Posta Béla: *A tordosi ásatásokról*. = AÉ 1910. 435–436.

³²⁴ Buday Árpád: *Két római feliratos kő Énlakáról*. = EM 1906. 132–133.

³²⁵ Buday Árpád: *A Collegium Arvalium történetéhez*. = EM 1906. 241–248.

³²⁶ Buday Árpád: *Dáciai katonai bélyegek*. = EM 1909. 303–305. – Uő: *Pótlások a CIL harmadik kötetéhez*. = Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából (A továbbiakban: Dolg) 1911. 270, 271–274. – Uő: *Kiadatlan római feliratos emlékek*. = Dolg 1910. 99–102, 103–108. – Uő: *Római kori szórványleletek Erdélyből*. = Dolg 1913. 252–258. 262–263.

³²⁷ Buday Árpád: *Levelek a rhätiai és germániai vonalról*. = EM 1910. 97–101, 177–180, 218–223. – Uő: *A római limes Németországban*. = Dolg I. 1–102, 103–117.

limesmaradványok érdekelték, mert Domaszevsky kétségbe vonta ezek létezését.³²⁸ Mintegy a limeskutatásból kiindulva felvetette az ún. fokozatos hódítás elméletét, mely szerint a római Dáciát nem egyszerre, hanem fokozatosan hódították meg. Ennek bizonyítéka lenne, többek között, Dáciának először két, majd három részre való felosztása.³²⁹ Tételét azonban sem a régészeti, sem az epigráfiai tényezők nem bizonyítják és nem igazolják. Régészeti ásatásait Porolissumban (Mojgrád) kezdte és azokat rendszeresen, évek során át folytatta, s róluk megfelelő beszámolókat, jelentéseket közölt.³³⁰

Csáki Gorbói régészeti feltárásaival azt akarta megállapítani, hogy volt-e ott táborhely. Végül is arra a következtetésre jutott, hogy ott csak egyszerű település volt.³³¹ A római mezőgazdaság egyik alapegységét az ún. *villa biro*kban látta és ezért tanulmányozta a kistarcsai és a magyarosdi *villa rusticá*kat.³³² Továbbá értékes tanulmányokat írt a szolnokdombokai római táborhelyekről, Ampelumról. 1914-ben kiadta nagyon értékes kézikönyvét a római felirattanról, amellyel egyrészt felhívja a figyelmet a feliratok történeti jelentőségére, másrészt „vezérfonalat” akar nyújtani mindazoknak, akik a latin nyelv és az ókori történet iránt érdeklődnek. Buday későbbi tudományos munkássága az első világháború utáni évekre és szegedi működési idejére esik. Szegeden töltött éveiben is gazdag és változatos tudományos tevékenységet fejtett ki és régészeti, történelmi, felirattani tanulmányaival hozzájárult az óorkutatás sokoldalú gazdagításához.

Munkatársának és barátjának, Kovács Istvánnak (1880–1955) életpályája egy ideig párhuzamosan haladt a Budayéval. Középiskoláit a kolozsvári református és a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban végezte. Érettségi után a kolozsvári egyetem bölcsészeti szakára iratkozott be. Egyetemi hallgató korában Posta Béla maga mellé vette gyakornoknak, majd tanulmányait tovább folytatta külföldön, Strasbourgban és Berlinben, ahol főként numizmatikával foglalkozott. Az Etruria pénzrendszerről írt nagyobb tanulmányát magyar (1909) és francia (1911) nyelven adta ki. Ez korán felkeltette a szakkörök figyelmét és a *Revista Italiana di Numismatica* is közölte.

Ásatásai során több őskori temetőt tárt fel, többek között Apahidán³³³, Korpádon³³⁴, Jánosszálláson (jazig temető)³³⁵, továbbá Marosvásárhelyen³³⁶, Mezőbándon.³³⁷ Jelentősek voltak a maroszentannai ásatásai, amelyek körül később sok vita merült fel, mert egyesek az autochton lakosság temetőjét vélték bennük felismerni.³³⁸ 1911-ben feltárta a kolozsvári

³²⁸ Buday Árpád: *Vannak-e limes-maradványok a Meszesen?* = Dolg 1912. 99–120, 121–127. – Uő: *Limes problémák.* = Dolg 1916. 219, 18–22. – Uő: *Limes maradványok Porolissum környékén.* = Dolg 1914. 95–105, 106–168.

³²⁹ Buday Árpád: *Megjegyzések Dácia meghódításának történetéhez.* = Dolg 1912. 74–78, 87–98.

³³⁰ Buday Árpád: *Porolissumból.* = EM 1908. 333–358; 1909. 26–34; 1911. 70–96, 97–115; 1915. 51–111.

³³¹ Buday Árpád: *Római kori maradványok Csáki Gorbóról.* = Dolg 1914. 45–62, 63–66.

³³² Buday Árpád: *Római villák Erdélyben.* = Dolg 1913. 109–164.

³³³ Kovács István: *Az apahidai őskori telep és La Tčne temető.*

³³⁴ Kovács István: *A korpádi őskori telep.* = Dolg 1913. 1–17.

³³⁵ Kovács István: *A jánosszállási jazig temető.* = Dolg 1914. 109–120.

³³⁶ Kovács István: *A marosvásárhelyi őskori telep, skyta és népvándorláskori temető.* = Dolg 1915. 224–325.

³³⁷ Kovács István: *A mezőbándi ásatások.* = Dolg 1915. 265–391.

Zápolya utcai honfoglalás kori sírokat. Ezekről feltárási évükben Posta Béla közölt tanulmányt³³⁹, ő maga a sírok részletes feldolgozását később készítette el³⁴⁰.

Kovács István tudományos munkásságát a pontosság, megbízhatóság, a feltárt anyag elemzése jellemezte, amiért tiszteletet és megbecsülést váltott ki munkatársaiból nemzetiségre való tekintet nélkül. A két világháború között azonban elsősorban numizmatikai kérdéseket dolgozott fel.

A kolozsvári régészeti iskolának egyik kiváló tagja Roska Márton volt (1880–1961). A szamosújvári középiskola elvégzése után tanulmányait a kolozsvári és a bécsi egyetemen végezte. Ő is az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárában nyert alkalmazást, 1914-ben pedig a kolozsvári egyetem ősrégészeti magántanára lett. Kutatási területe a kőkorszak volt és erről egymás után jelentette meg tanulmányait. Az erdélyi neolitikus kori temetkezésekben felismerte a Földközi-tenger partvidékéről érkező kultúrhatásokat.³⁴¹ Alaposan tanulmányozta a régebbi kőkorszak, a paleolitikum erdélyi vonatkozásait³⁴². Ásatásokat végzett Perjámoson³⁴³, Pécskán³⁴⁴ felkutatta a csoklovinai barlangot³⁴⁵ és feltárt egy Árpád-kori temetőt Vajdahunyadon³⁴⁶ és Várfalván³⁴⁷, egy kelta temetőt Balsán. Termékeny alkotómunkáját folytatta az első világháború után, amikor számos tanulmányt közölt magyar, román, francia és német nyelven. Írt egy kétkötetes régészeti kézikönyvet, feldolgozta Torma Zsófia gyűjteményét és kiadta az erdélyi régiségek repertóriumát.³⁴⁸

Ugyanahhoz a körhöz tartozott Ferenczi Sándor (1894–1944), aki tanulmányait Szászvároson és a kolozsvári egyetemen végezte mint történelem–latin szakos hallgató. Előbb könyvtári, majd egyetemi gyakornok és tanársegéd lett a kolozsvári egyetemen. Tudományos tevékenységének nagy része az első világháború utáni évekre esett. Első tanulmánya szülővárosához, Zalatnához kapcsolódik³⁴⁹, és a római kori leletekkel foglalkozik. Hasonló tárgyú az alvinci régiségeket feldolgozó tanulmánya.³⁵⁰ Később, a háború utáni tanulmányaiban az erdélyi dák műveltséggel, a szászvárosi havasokban levő és a Csík megyei dák várakkal foglalkozik. Tudományos tevékenysége ennél sokkal szélesebb körű: kiterjed néprajzi és történelmi kérdésekre, a rovásírásra, így többek között az énlaki rovásos feliratra; feldolgozta Kászonszék régészeti emlékeit, székely településeit, azoknak eredetét, a

³³⁸ Kovács István: *Népvándorláskori temető Marosszentannán.* = Dolg III. 1913. 250–367.

³³⁹ Posta Béla: *Árpád-korabeli leletek a Zápolya utca felett.* = Újság 1911. júl. 2.

³⁴⁰ Kovács István: *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglaláskori temető.* = Közlemények 1942. 85–118.

³⁴¹ Roska Márton: *A középtengeri kultúra hatása Magyarország újabb kőkori temetkezésére.* = EM 1908.

³⁴² Roska Márton: *A paleolitikum kérdéseinek mai állása.* = EM 1909. 121–143.

³⁴³ Roska Márton: *Ásatások a perjámosi Sánchalmon.* = Földrajzi Közlemények 1909.

³⁴⁴ Roska Márton: *Ásatások a pécska-szemlaki határban levő Nagysáncon.* = Dolg 1912.

³⁴⁵ Roska Márton: *A diluvialis ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban.* = Dolg 1912.

³⁴⁶ Roska Márton: *Árpádkori temető Vajdahunyadon.* = Dolg 1913.

³⁴⁷ Roska Márton: *Árpádkori temető Várfalván.* = Dolg 1914.

³⁴⁸ Roska Márton: *Thesaurus antiquitatum Transilvanicum.* Kolozsvár, 1942.

³⁴⁹ Ferenczi Sándor: *Újabb leletekről Zalatnán.* = AÉ 1911. 374–375.

³⁵⁰ Ferenczi Sándor: *Római régiségek Alvincről.* AÉ 1912. 92–93.

székelyderzsi honfoglalás kori sírt, számtalan recenziót írt, amelyek magyar, román, német nyelven különböző lapokban és folyóiratokban jelentek meg.

A második jelentős ókorkutatási központ Gyulafehérvár volt. Az itt megalakult Történelmi és Régészeti Társulat és a múzeum vezetője, a régészeti, felirattani, várostörténeti, sőt természetrajzi kutatás legtermékenyebb és példaadó képviselője Cserni Béla volt.

Cserni Béla (1842–1916) nehéz sorsból küzdötte fel magát. Apja, a katonai írnok korán elhunyt és ő a szebeni árvaházba került. Szebenben végezte gimnáziumi tanulmányait, azután a német tanítóképző intézetbe iratkozott be, ahol két évet végzett, ezután pártfogója, a püspök Haynald Lajos tanítónak nevezte ki Gyulafehérvárra. 28 éves korában letette az érettségi vizsgát és a gyulafehérvári katolikus gimnáziumba nevezték ki helyettes tanárnak. 40 éves korában beiratkozott a kolozsvári egyetem természettudományi karára és tanári diplomát szerzett. Már korábban lelkesen tanulmányozta Gyulafehérvárnak és környékének flóráját.

Régészettel csak a gyulafehérvári Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat megalakulása után kezdett foglalkozni, mert a társulat őt bízta meg a múzeum megszervezésével. Ettől kezdve tudományos tevékenységének területe a régészet és az epigráfia lett. A kilencvenes évek elején megkezdte rendszeres régészeti ásatásait a vár alatt és *Apulumi maradványok*³⁵¹ címmel eredményeiről csaknem évenként beszámolt. Ennél népszerűbb formában írta meg *Látogatás Apulumban* című cikksorozatát.

Értékes összefoglaló tanulmányt írt a Gyulafehérvárott és Fehér megyében előkerült régészeti leletekről és feliratokról, amely Alsó-Fehér vármegye monográfiájában jelent meg.³⁵² Ebben először a vármegye római kor előtti helyzetét mutaja be, azután felvázolja a római hódítás történetét és ismerteti a római uralom közigazgatási, katonai települési, vallási, bányászati, pénzügyi viszonyait és közli a város és a megye területén talált feliratokat. Az előkerült leleteket nemcsak az *Apulumi maradványok*ban, hanem a fontosabbakat magyar vagy német nyelvű folyóiratokban is megjelentette.³⁵³

Epigráfiai kutatásainak eredményeit a CIL III. pótkötetében tette közzé, ahol a Gyulafehérváron és környékén talált bélyeges téglákat is közölte. Végül megemlíti a római kori bányászatról írt értékes tanulmányát.³⁵⁴

Cserni Béla gazdag pedagógiai és publicisztikai tevékenységet is kifejtett. A nyelvtanításról, a nevelésről írt cikkei komoly elemző képességről és gyakorlatiasságról tesznek tanúbizonyosságot. Megnyerő emberi magatartása, a munkában tanúsított pontossága és kitartása nemcsak a tanulóifjúságra, hanem a város lakóira is nagy hatást gyakorolt³⁵⁵. Tudományos munkásságának bibliográfiáját Karpiss János állította össze, aki *Cserni Béla (1842–1916)*

³⁵¹ Cserni Béla: *Apulumi maradványok*. = Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve III. 1890. 19–46; IV. 1891. 3–41; V. 1892. 3–32; VI. 1894. 3–32; VII. 1895. 39–51; VIII. 1896. 35–51; IX. 1897. 33–48; X. 1899. 53–68; XI. 1901. 3–19; XII. 1903. 90–141; XIII. 1904. 92–131; XIV. 1908. 34–52.

³⁵² Cserni Béla: *Alsófehér-vármegye története a római korban*. Nagyenyed, 1901. 457 l.

³⁵³ Cserni Béla: *Jelentés a Colonia Apulum területén végzett ásatásokról*. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1912. 106–114, 257–287. – Uő: *Zeno sírkövééről Apulumban*. = AÉ 178–181. – Uő: *Mucatra sírkövééről Apulumban*. = AÉ 1912. 73–78. – Uő: *Újabb apulumi leletekről*. = AÉ 1896. 259–267.

³⁵⁴ Cserni Béla: *A rómaiak bányászata Dáciában*. Gyulafehérvár, 1905.

³⁵⁵ Al. Borza: *Dr. Adalbert Cserni (scurtă biografie)*. = Apulum I.(1939–1942) 351–357.

címmel nekrológot írt róla, amelyet a gyulafehérvári főgimnázium 1915–1916. évi értesítőjében közölt.

A dévai központ két legjelentősebb képviselőjének Téglás Gábort és Király Pált tekinthetjük. Téglás Gábor (1848–1916) középiskoláit Szentgyörgyön és Enyeden végezte, ahol tanára, Herepei Károly, a múzeum őre, régiséggyűjtő felkeltette érdeklődését a múlt tanulmányozása iránt. Érettségi után a budapesti egyetemen természettudományi tanári diplomát szerzett és 1871-ben a dévai főreáliskola tanárának, néhány év múlva igazgatójának nevezték ki.

A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat megalakulása után, melynek munkás tagja és az új múzeum igazgatója lett, fáradhatatlanul tevékenykedett a múzeum fellendítésén és az óorkutatás művelésén. Számbelileg háromszázat meghaladó tanulmánya, dolgozata, monográfiája jelzi évtizedek során kifejtett sokoldalú tevékenységét. Ezek Erdély ős- és római korának történetét, a régészeti ásatásokat, az erdélyi római kori bányászatot és a római feliratokat tárgyalják.

Régészeti pályájának kezdetén figyelme az őskor felé irányult. Talán Torma Zsófia hatása alatt, akinek munkatársa is volt, fogott hozzá a nándori barlang és a Peták-völgyi őstelepülés felkutatásához.³⁵⁶

Később kutatásait kiterjesztette nemcsak az egész Hunyad megyére, hanem az Erdélyi-Szigethegység területére és a Maros völgyére is. Ezek során számos barlangot, őstelepet fedezett fel. Felfedezéseiről dolgozataiban számolt be.

Ezután a Szászvárosi-Havasok dák településeit kezdte kutatni és bejárta az ottani dák várak (Costești, Blidaru, Pietra Roșie, Grădiștea Muncelului stb.) területét és ezekben a dák főváros védelmi rendszerét ismerte fel. Más megyék, így Udvarhely vármaradványaiban is dák várak jelenlétére következtetett.³⁵⁷

Munkásságának értékes fejezete a római kori bányászat története. Ennek megírásában segítette őt az őskori bányászat tanulmányozása és az Erdélyi-Érc-hegység aranyvidékének terepszemléje. Ezek során tanulmányozta a felszínre került kezdetlegesen faragott, feltételezése szerint bányászokat ábrázoló kőszobrokat.³⁵⁸ Ásatásokat végzett a Zalatna melletti Korábia hegyen. Tapasztalatairól két hosszabb és két kisebb tanulmányában számolt be³⁵⁹. Tanulmányt írt a rómaiak dáciai aranybányászatáról.³⁶⁰ Hasonlóképpen több dolgozatot jelentetett meg a római bányászat helységeiről, alkalmazott módszereiről, kő-, réz-, vas-, arany- és márványbányáiról.

Legfontosabb ásatásait Király Pállal együtt Várhelyen végezte (ezekről lennebb számolunk be). Számos római régiséget, feliratot, domborművet dolgozott fel és az ezekről szóló írásait hazai vagy külföldi lapokban közölte. Jelentős eredményt ért el a limeskutatásban. Ennek

³⁵⁶ Téglás Gábor: *Die Nandorer Höhlengruppe bei Vajda Hunyad in Siebenbürgen*. = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. N. F. II. 1882. – Uő: *A petákvölgyi őstelepek és a nándori barlangcsoport Hunyadmegyében*. = AÉ II.(1882) 101–112.

³⁵⁷ Téglás Gábor: *Decebal végső menedékvárainak holléte*. = Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (A továbbiakban: MTAÉ) XVI (1905) II (1882) 97–102. – Uő: *Dák várak Udvarhely megye keleti és északi hegyvidékein*. = EM 1895. 237–247, 312–319.

³⁵⁸ Téglás Gábor: *A körösbányai bányász szobrok*. = A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve (A továbbiakban: HTRTE) 1884. 60–67; AÉ V. 1895. 16–20.

³⁵⁹ Téglás Gábor: *Korábia római bányászata és kettős sírmezeje Zalatnán Alsó-Fehérmegye közelében*. Bp

³⁶⁰ Téglás Gábor: *Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról*. Bp 1891. 99 1.

érdekében bejárta Dácia északi határait, a Meszes vidékét és a Hargita vidékét is, ahol több katonai tábor jelenlétét állapította meg. Megfigyeléseiről több tanulmányban számolt be.³⁶¹

Mint a legtöbb erdélyi ókorkutató, Téglás is foglalkozott feliratok közlésével. Első erre vonatkozó dolgozatát Király Pállal együtt jelentette meg.³⁶² Később Domaszewski kérésére mintegy 400 feliratot, köztük bélyeges téglákat küldött a CIL III. pótkötete számára.

Még két tanulmányát kívánjuk megemlíteni. Az egyik *Hunyad-vármegye Monográfiája* számára készült és benne feldolgozta a megye ősdák és római kori történetét³⁶³, a másikban alapos elemzés alá vette Hérodotosznak Dáciára vonatkozó adatait³⁶⁴.

Testvére Téglás István, Torda-Aranyos megye tanfelügyelője, megyéje régiségeit tanulmányozva Tordán értékes magángyűjteményt állított össze, s ennek anyagából többet a kor folyóirataiban közölt.

Király (König) Pál (1853–1929) mint a dévai reáliskola tanára (1877), később a fehértemplomi állami főgimnázium igazgatója, Téglás Gábor hűséges munkatársaként részt vett a várhelyi ásatásokon és kitartó szorgalmával tanulmányokat és monográfiákat közölt Erdély dák és római korából.

Ulpia Traiana Sarmizegetusán, azaz Várhelyen az ásatásokat rövidebb-hosszabb megszakításokkal 1881 és 1893 között végezte. A legeredményesebb az első két év volt: ekkor tárták fel a Mithras-templomot, a palmyrai istenek templomát, amelyet a gazdag P. Aelius Theimes építtetett, a közfürdőt és megkezdték az amfiteátrum feltárását. Nemesis templomát 1891 és 1893 között Király Pál és Szinte Gábor ásta ki.

Az ásatások során nagyon sok feliratos kő, szobor, dombormű és egyéb tárgy került felszínre. Király Pál ezekről több tanulmányt közölt.³⁶⁵ 1893-ban az ásatások ugyan nem szűntek meg, de az 1906–1907-ben, 1911-ben és 1913-ben végzett feltárások nem jártak olyan látványos eredménnyel.

Király halála után az ásatások vezetését Jánó Béla szászvárosi tanár vette át, aki néhány tanulmányt is közölt.³⁶⁶

Király Pál kisebb tanulmányai után három jeletős monográfiát adott ki. Az első Dácia fővárosát, a Hunyad megyei Várhelyet dolgozza föl³⁶⁷, a második Apulumot, illetve Gyulafehérvárt³⁶⁸, a harmadik a legfontosabb, mert a római kori Dácia történetét ismerteti.³⁶⁹ Ennek

³⁶¹ Téglás Gábor: *A limes Dacicus igazolása*. = MTAÉ 1907. 565–580. – Uő: *Limes tanulmányok*. Bp 1907. 106. – Uő: *A limes Dacicus*. Bp 1907. 570.

³⁶² Téglás Gábor: *Neue Inschriften aus Dacia*. = AEM VIII. 52–53.

³⁶³ Téglás Gábor: *Hunyadmegye őskori telepeinek vázlatos áttekintése*. Hunyadmegye a dákok és a rómaiak idején. Bp 1902. 8–12, 34–211.

³⁶⁴ Téglás Gábor: *Hérodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása*. Bp 1898. 62 l. és MTAÉ IX (1898) 814–850.

³⁶⁵ Király Pál: *P. Aelius Theimes felirata*. = HTRTE 1889. 40–50. – Uő: *Egy Mithras relief*. = Pulszky Album Bp 1889. 22–97. – Uő: *A sarmizegetusai mithraeum*. = RTE 1879–1885. 157–158.

³⁶⁶ Jánó Béla: *Római sírról Hadrianus császár korában Várhelyen Hunyadmegyében*. = AÉ 1912. 272–273.

³⁶⁷ Király Pál: *Ulpia Traiana Augusta Colonia Daciae Sarmizegetusa Metropolis. Dácia fővárosa Várhely Hunyadmegyében*. Bp 1891. 178 l. 196 l.

³⁶⁸ Király Pál: *Gyulafehérvár története. I. Apulum*. Kolozsvár, 1892. 132 l.

első kötetében feldolgozza mindazt az anyagot, információt, amit abban az időben a dákokról tudtak, továbbá ismerteti a római hódítást, a tartomány közigazgatási szervezetét, betelepítését, útjait. A másodikban bemutatja a római tartomány katonai megszervezését, a főváros megalapítását, a köz- és magánépületeket, továbbá Apulumot, Alsóilosvát, az új provincia vallási, kereskedelmi, bányászati és pénzügyi helyzetét.

1892-ben Királyt áthelyezték Fehértemplomra, a következő évben pedig nyugdíjba vonult. Déváról való eltávozása után a múzeum új igazgatója, Mallász József nem tudott megbirkózni a felmerült anyagi nehézségekkel. 1914-ben a Társulat évkönyve már nem jelent meg és a korábbi lendületes munka hirtelen ellankadt.

Termékeny kutatómunka folyt a negyedik, azaz a temesvári központban, akkori nevén a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumban. Ennek tevékenysége főként a Bánságra és környezetére terjedt ki. A múzeumot Ormos Zsigmond (1813–1894) alapította, aki egyben a társulat elnöki tisztségét is betöltötte. 1848-ben Temesvár képviselőjének választották meg, a szabadságharc leverése után bebörtönözték, de később fényes politikai pályát futott be. A tudomány művelése terén középkori történelemmel és régészettel foglalkozott. Tudományos írásaiban a bánsági régészeti leleteket dolgozza fel.³⁷⁰

Ortvay Tivadar (1843–1916) pályafutását mint segédlelkész kezdte, azután a lugosi gimnázium tanára és egyetemi magántanár lett, valamint a budapesti Nemzeti Múzeum régiség-tárának első őre. 1875-ben a pozsonyi jogakadémia tanárának nevezték ki, majd 1902-ben csanádi apátnak. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Az ókorra vonatkozó tanulmányai a mihályfalvi leleteket³⁷¹, Tibiscum (Zsuppa) földrajzi fekvését³⁷² dolgozzák fel. Több leletet közöl az egykori Dácia és Moesia területéről.³⁷³ Sok értékes anyagot tartalmaz a Temes vármegye és Temesvár monográfiájában kiadott tanulmánya.³⁷⁴

A múlt század második felében a bánsági ókor lelkes kutatója volt Böhm Lénárt (Leonhard). A Lipcsében 1861-ben kiadott *Geschichte des Temeser Banats* című művének második fejezetében 33 római feliratot közölt megfelelő magyarázatokkal. Néhány év múlva ezt a tanulmányt magyarul is kiadta.³⁷⁵ Későbbi tanulmányaiban foglalkozik e terület római kori művelődési állapotával, annak római útjaival és 12 római kori helységével.³⁷⁶

A temesvári központ legtermékenyebb kutatója Milleker Bódog (Felix) (1858–1942) régész és történész. Eredetileg a verseci iskola tanítója volt, aki múzeumot, könyvtárat szervezett és számos tanulmányt írt magyar, német és szerb nyelven. Repertóriumszerű főművében

³⁶⁹ Király Pál: *Dacia Provincia Augusti*. Nagybecskerek, 1893. I–II. 463–624.

³⁷⁰ Ormos Zsigmond: *Berzovia, Zsidovin*. = AK VIII.(1871) 145–153. – Uő: *A római terminus Dentán*. = Történelmi és Régészeti Értesítő (A továbbiakban: TRÉ) 1875. 99–100. – Uő: *A székási római lelet*. = TRÉ 188. 9–13.

³⁷¹ Ortvay Tivadar: *Mihályfalvi leletek*. = AÉ IX(1875) 283.

³⁷² Ortvay Tivadar: *Tibiscum helyfekvése az írók és a térképek szerint*. Térképpel. = AK XVIII (1895) 1–48.

³⁷³ Ortvay Tivadar: *Dácia és Moesia területei*. = AÉ IX (1875) 225–233, 257–270, 292–306.

³⁷⁴ Ortvay Tivadar: *Temes-vármegye és Temes város története a legrégebb időktől kezdve a jelenkorig*. Bp 1914. 248 l.

³⁷⁵ Böhm Lénárt: *Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. I. 1867. 414 l.

³⁷⁶ Böhm Lénárt: *Tizenkét római hely Nyugat-Dáciában*. = TRÉ 1904. 39–51.

összeállította a Bánság és környéke régészeti leleteit.³⁷⁷ Több írásában részletesen feldolgozza az ottani arany, bronz stb. leleteket, egyik tanulmányában pedig a Bánság római kori helyzetét tárgyalja.³⁷⁸

Széles körű és változatos tevékenységet fejtett ki Berkeszi István (1853–1922) tanár, művelődéstörténész, író, aki régészettel is foglalkozott. Feldolgozta a dél-magyarországi éremleleteket³⁷⁹, a temesvári múzeum gyűjteményét, és általában figyelemmel kísérte a vidéki múzeumok tevékenységét és helyzetét.³⁸⁰

Az óorkutatás a nemzeti mozgalom egyik szellemi ágát képviselte a román nép számára. Ezt fejezte ki többek között V. Mihaly de Apša lugosi püspök, aki szép római éremtani és régiségi gyűjteményt állított össze; egyik körlevelében – *Circulariu către veneratul cler diocezan* (Lugos, 1888) – felhívta a papság figyelmét a római maradványok fontosságára a román nép távoli múltja szempontjából. A gyűjteményében levő feliratokat a várhelyi paptól kapta, aki a feliratokat T. Cipariu lapjában és jegyzeteivel közölte.³⁸¹

A XIX. század végi román kutatók közül megemlíthjük a porolissumi és a Szilágy megyei régiségeket tanulmányozó Victor Russut, aki 1890-ben Dacia Porolissensisről közölt tanulmányt³⁸², korábban pedig az erdélyi régiségekről írt a *Pesti Naplóba*³⁸³.

Nicolae Cena (1844–1922) a mehadiai katonai táborban végzett régészeti ásatásokat.³⁸⁴ Nicolae Sulică (1877–1949) brassói tanár, a brassói görögkeleti gimnázium 1910–11. évi Értesítőjében a dáciai római hadsereg tevékenységéről értekezett.³⁸⁵ A balázsfalvi tanár, A. Căliani a rómaiak dáciai uralmának maradványairól írt tanulmányt³⁸⁶. Iulian Marțian (1855–1937) beszercei tanár terepkutatásokat végzett és 1905-ben német nyelven értékes repertóriumot adott ki³⁸⁷, melyet 1920-ban román nyelvre is lefordított.³⁸⁸

A század végén kialakult kutatási központok mellé felsorakozott a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum is. Ennek alapját a csernátoni Cserey család gazdag gyűjteménye biztosította. A múzeum először a Mikó Kollégiumban kapott elhelyezést, míg 1911 és 1913

³⁷⁷ Milleker Bódog: *Dél-Magyarország régiség-leletei*. = TRÉ 1892. 101–143. és *Temesvár*, 1892. 46 1.

³⁷⁸ Milleker Bódog: *Dél-Magyarország a rómaiak alatt*. = TRÉ 1892. 173–193. 1893. 1–57.

³⁷⁹ Berkeszi István: *Újabb leleteink repertoriuma*. = TRÉ 1908. 130–143. – Uő: *Dél-Magyarország éremleletei*. = TRÉ XIII (1907) 1–57.

³⁸⁰ Berkeszi István: *Vidéki múzeumaink*. = TRÉ 1908. 59–102.

³⁸¹ V. Mihaly de Apša: *Circulariu către veneratul cler diosan*. Lugoș, 1888.

³⁸² Victor, Russu: *Dacia Porolissense cu distinctă privire la Silvania*. I. București 1890.

³⁸³ Victor, Russu: *Erdélyi régiségekről*. = Pesti Napló 1887. 237. sz.

³⁸⁴ Nicolae Cena: *Über der Fund einer Inschriftbasis aus römischen Steinkastell „ad Mediam”*. = Anz. Wien, phil.-hist. Klasse. XIII. 1911.

³⁸⁵ N. Sulică: *Câteva date referitoare la activitatea armatei romane în Dacia*. Brassói görögkeleti román gimnázium értesítője 1910/1911. 3–40.

³⁸⁶ A. Căliani: *Urmele domniei romane în Dacia*. = Balázsfalvi g.katolikus főgimnázium értesítője 1914/1915. 3–68.

³⁸⁷ Iulian, Marțian: *Archaeologisch-prehistorisches Repertorium für Siebenbürgen*. = MAG 1909. 321–358.

³⁸⁸ Iulian, Marțian: *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*. Bistrița, 1920. 61 1.

között Kós Károly író és műépítész tervei szerint épületet emeltek számára, amelybe azonban a háború okozta nehézségek miatt csak később költözhetett be.

A múzeum keretében a legtermékenyebb régészeti tevékenységet László Ferenc (1879–1925) fejtette ki, aki kisebb-nagyobb próbaásatásai mellett megkezdte az erődsi Tyiszk-hegyi település feltárását, amelyet 1913-ig, egy év kivételével, zavartalanul folytatott. Az erődsi neolitikus település, akárcsak annak idején a tordosi, korán felkeltette a szakkörök figyelmét, mert festett kerámiájával ugyanabba a kultúrkörbe tartozik, mint Tripolya és Cucuteni. Erőd mellett, Oltszemen is kezdeményezett ásatásokat, amelyekről több tanulmányt jelentetett meg.³⁸⁹

A római régiségek szempontjából nem elhanyagolható jelentőségre tett szert Szamosújvár. Korábban végzett itt ásatásokat Torma Károly, Finály Henrik és a XIX. század fordulóján Ornstein József (1829–1912), akinek eredeti neve Pappenheim Simon volt és Ratiborban született. A szabadságharc leverése után azzal került el a halálra ítélet, hogy nevét megváltoztatta. Később részt vett az olasz háborúban, 1881-ben pedig őrnagyként nyugalomba vonult. Ekkor kezdett régiségeket gyűjteni és régészettel foglalkozni. Feltárta a Szamosújvár határában lévő római telepet és az *Armenia* című magyar nyelvű örmény lapban német nyelven adta ki³⁹⁰. Ezután a város mellett fekvő római tábort kezdte feltárni és az *Archaeológiai Értesítő*ben és a *Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat Évkönyvében* közölte. Később több közleményt írt a felszínre került leletekről, feliratokról.³⁹¹

A történelmi kép teljességének érzékeltetésére ki kell térnünk a hazai német, illetve szász ókortudomány legalább vázlatos ismertetésére. Ezt mindenekelőtt a folytonosság, az aránylag jó pénzügyi lehetőségek, a jó közlési feltételek és az európai, főleg a német tudományossággal fenntartott kapcsolatok jellemzik. A XIX. század második felében az 1817-ben alapított, tanulmányunk első részében említett Brukenthal Múzeum már gazdag művészeti, ásványtani, régészeti és numizmatikai gyűjteményekkel rendelkezett. Szeben mellett új kutatóközpontok jöttek létre Segesváron, Brassóban, Lugoson és még Orsován is. A legtöbb szász gimnáziumnak történelmi, filológiai, numizmatikai szertára volt, amelyek lényegében a kisebb múzeumok szerepét töltötték be. Évenként értesítőket, évkönyveket adtak ki, amelyek ókortörténelmi tanulmányokat is közöltek.

1842 májusában Segesváron megalapították az Erdélyi Honismereti Egyesületet, a *Verein für Siebenbürgische Landeskundet*. Ez már a következő évben kiadta az *Archiv des Vereines für Siebenbürgischer Landeskundet*, mely periodikusan jelent meg 3–4 füzetben.³⁹²

³⁸⁹ László Ferenc: *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*. = Dolg 1911. 175–259. – Uő: *Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében*. Sepsiszentgyörgy, 1911. 27 1. – Uő: *Festett edények az erődsi és oltszemi telepekről*. = AÉ 1912. 57–66. – Uő: *Ásatások az erődsi őstelepen*. = Dolg 1914. 279–417. – Uő: *Az erődsi ásatások*. = AÉ 1914. 151–153, 168. Childe, Gordon: *Erőd and Dimini*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 338–350.

³⁹⁰ Ornstein József: *Római telep Szamosújvár határán*. = *Armenia* 1892. 255.

³⁹¹ Ornstein József: *A Szamosújvár mellett létezett római állótábor*. = AÉ 1894. 284. – Uő: *Jelentés a Szamosújvár melletti római castellum keleti oldalának ásatásáról*. = A Szolnok-Dobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnográfiai Társulat Évkönyve 1902. 3–11.

³⁹² I–IV. k. 1843–1851. Szebenben; II. 1853–1871. Brassóban; III 1872–1944. Szebenben és 1944. Besztercén.

Hasonlóan értékes folyóirat volt a *Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, mely 1878 és 1991 között jelent meg (rövidebb-hosszabb megszakításokkal), hosszú ideig havonként, 1932-től pedig negyedévenként, ekkor címe: *Siebenbürgische Vierteljahrschrift* lett. 1833-ban Joseph Benigni és Carl Neugeboren Szebenben kiadta a *Transilvania* című folyóiratot, melynek alcíme időnként változott: I–III. k. (1833–1838) *Periodische Zeitschrift für Landeskunde* (I–II. Szebenben, III. Brassóban). Ezután *Beiblatt zum Siebenbürgische Botten* (1840–1861), Szebenben, végül *Wochenschrift für die Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Forlag (1861–1863), Szebenben.

Sok történelmi tanulmányt közölt a *Blätter für Geist, Gemuth Vaterlandskunde* (1840–1881) című, Szebenben megjelenő időszaki kiadvány, melynek folytatása *Siebenbürgische Provinzial Blätter* Johann Filtsch szerkesztésében.

Anton Kurz megalapította a *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgenst*, a Brassóban megjelenő időszaki folyóiratot (1844–1847, 1852. Új évf. 1859–1941).

Ezek és más belföldi és külföldi német nyelvű folyóiratok lehetővé tették a régészeti, történelmi, epigráfiai, filológiai tanulmányok közlését.

A tanulmány első részében tárgyalt kutatók (Franke, Henne, Ackner stb.) mellett itt csak a száz év kutatás legkiválóbb képviselőire: Neigebourra, Goossra és Fr. Müllerre kívánunk kitérni.

J.F. Neigebour (1783–1860) az 1848-as szabadságharc előtt Poroszország bukaresti konzulja volt, s ebben a minőségben, római maradványok után kutatva bebarangolta Erdélyt. Terepjárásai közben felkereste a nemesi udvarházakat és feljegyezte az azokban meglévő római régiségeket: szobrokat, feliratokat, pénzérmeket, ékszereket stb. és 1851-ben a róluk írt könyvét Brassóban adta ki: *Dacia aus den Ueberresten des classischen Altertums* (Kronstadt, 1851. 310 l.). Munkája értékét növeli az a tény, hogy ezek a római maradványok a szabadságharc viharában nagyrészt elvesztek vagy elpusztultak. Egy másik tanulmánya az erdélyi viaszablákat dolgozza fel.³⁹³

A XIX. században Ackner mellett a római kor legkiválóbb és legtermékenyebb kutatója Carl Gooss (1844–1891). Egyik alapvető munkája, a régészeti leletek krónikája, Torma Károly *Repertorium*ához hasonlítható.³⁹⁴ Számos tanulmánya közül megemlíthjük a Dácia Traianus-kori földrajzát és történetét³⁹⁵, a Dácia lakóit³⁹⁶, közigazgatási helyzetét³⁹⁷, aranybányászatát³⁹⁸, a kelták bevándorlását az Alpok vidékére és a Közép-Duna mentére³⁹⁹ elemzőket. Gooss több feliratot küldött a *Corpus Inscriptionum Latinarum*⁴⁰⁰ részére és tanul-

³⁹³ J.F. Neigebour: *Tavoli cerate nella Transilvania*. = *Bulletino dell' Instituto di Corresponanza Archeologica*. 1848. 53 l.

³⁹⁴ Carl Gooss: *Chronik der archeologischen Funde*. = *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (A továbbiakban: AVSL) 18 (XIII) 1876. 203–238.

³⁹⁵ Carl Gooss: *Studien zur Geographie und Geschichte der Traianische Dacien*. = A segesvári ev. gimnázium 1878–79. évi értesítője. 3–77.

³⁹⁶ Carl Gooss: *Die Bewohner der Provinz*. = AVSL 1874. 100–135.

³⁹⁷ Carl Gooss: *Die Provinzalverwaltung (Daciens)*. = AVSL 1879. 135–151.

³⁹⁸ Carl Gooss: *Die römischen Goldberg-Werke*. = AVSL 1875. 151–161.

³⁹⁹ Carl Gooss: *Die Eindwanderung der Donau- und Alpenkelten*. = AVSL 13/1877. 435–441.

⁴⁰⁰ Carl Gooss: *Zu Corpus Inscriptionum Latinarum*. = AEM III. 1877. 30–35, 113–115.

mányozta az apulumi katonai tábor⁴⁰¹. Ugyanakkor fontos régészeti ásatásokat is végzett, illetve megkezdte a sokat vitatott kasolzi feltárásokat⁴⁰².

Fr. Müller (1825–1915) Acknerrel együtt feliratgyűjteményt adott ki⁴⁰³. Értékes feljegyzéseket készített terepkutatásairól és számba vette a római maradványokat Erdély keleti részében. Külön tanulmányt írt az erdélyi bronzkorszakról.⁴⁰⁴

Nem hagyhatjuk említés nélkül J.L. Neugeboren értékes kalauzát a Brukenthal Múzeum régiségeiről.⁴⁰⁵

Összegezve az eddigieket, elmondhatjuk, hogy az első világháború végéig az erdélyi óorkutatás különböző ágai elismerésre méltó eredményeket értek el.

A kutatók tanulmányozták az ókori görög és latin szerzők feljegyzéseit hazánk területéről, azokat részletekbe menően elemezték, és rámutattak esetleges tévedéseikre, azoknak okára. Különösen vonatkozik ez a történelemírás atyjára, Hérodotoszra. A XIV. századtól kezdve rendszeresen gyűjtötték a római feliratokat, megfejtették azokat, értékelték történelmi jelentőségüket; hozzájárultak a latin feliratok gyűjteményének – a *Corpus Inscriptionum Latinarum*nak – létrehozásához, revideálták a téves olvasatokat és újabb feliratok megfejtésével és kiadásával gazdagították a ma már 3000-t meghaladó ismert feliratok számát.

Különösen a XIX. században történelmi és régészeti társaságok jöttek létre, amelyek jelentéseket, folyóiratokat, értesítőket, évkönyveket adtak ki.

A történelmi és régészeti társaságok vagy társulatok múzeumokat alapítottak, amelyek köré a tudományos kutatók kisebb-nagyobb csoportja szerveződött.

A társaságok és a múzeumok, gyakran éppen magánkezdeményezők régészeti ásatásokat végeztek, melyeknek során szűkebb hazánk csaknem valamennyi vidékén felszínre kerültek az egykori római uralom maradványai, és mintegy megelevenedtek annak városai, falvai, a lakosság összetétele, gazdasági, társadalmi és jogi helyzete.

A kutatás szép eredményekről számolhat be a kultúra területén is. Sikerült megállapítani az egykori úthálózatot, a vámrendszert, a birtokviszonyokat, a határ-, limesvédelmet, a vallási élet főbb megnyilvánulási formáit, a római, a keleti és más területekről ideérkező vallási kultuszokat és azok helyi jelentőségét.

Több kutató az egykori közigazgatási formákat igyekezett felderíteni vagy a hadsereg szerepét a provincia védelmében, annak légióit, gyalogos és lovas csapatait és más, különböző alakulatait.

Tanulmányozták a gazdasági élet formáit, a paraszti birtok mellett a „villa”- vagy nagybirtokot, a kézművesség különböző ágait (fazakasság, fémművesség, kő- és fémegmunkálás, ékszerészet stb.), a kereskedelmet, annak bel- és külformáit, a használatban levő

⁴⁰¹ Carl Gooss: *Die römische Lagerstadt Apulum in Dacia*. = A segesvári ev. gimnázium értesítője, 1877–78.

⁴⁰² Carl Gooss: *Die Hügelgräber von Kastenholz*. = Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 1836. nr. 750.

⁴⁰³ M.I. Ackner und Fr. Müller: *Die römischen Inschriften in Dacia*. Wien, 1885.

⁴⁰⁴ Fr. Müller: *Die Bronzealtethümer. Eine Quelle der alteren siebenbürgischen Geschichte*. = AVSL 1859. 333–382.

⁴⁰⁵ J.K. Neugeboren: *Verzeichniss der Antiquitäten des Baron v. Brukenthalischen Museums zu Hermannstadt*. = Sitzungsberichte der k.k. Akademie der Wissenschaften in Wien 285–293.

pénznemeket (az ezzel foglalkozó numizmatika egyik kedvenc területe lett a kutatóknak), bár a belföldi pénzverést és -kiadást ebben a korban még nem ismerték.

A gazdasági életben a bányászat, különösen az aranymosás és -bányászat fontos szerepet játszott.

Jelentős helyet foglalt el a római kori művészet tanulmányozása: a különböző szobrok, mozaikok, épületek, szentélyek, templomok, amfiteátrumok feltárását és megismerését az óorkutatás egyik szép feladatának tartották.

A felsorolást még folytathatnánk, megemlítve a különböző szokásokat, a temetési rítusokat, népszokásokat stb., amelyek mind azt bizonyítják, hogy az óorkutatás figyelemre méltó eredményeket ért el és abban a különböző nemzetiségek képviselői egyaránt részt vettek. Az első világháború után a román tudományosság igyekezett a megkezdett csapáson haladni és ezért például a kolozsvári egyetemre a legjobb erőket összpontosította, köztük az európai hírű Vasile Pârvan professzort. A hatalom változása után a szakemberek egy részének távoznia kellett, mint például Roska Mártonnak és Buday Árpádnak. Mások viszont tovább dolgozhattak (Kovács István, Ferenczi Sándor) és beilleszkedve az új helyzetbe, jelentős tudományos tevékenységet fejtettek ki.

A történelmi és régészeti társaságok megszűntek. Az értesítők, évkönyvek, folyóiratok kiadása általában véget ért. A múzeumok állami vagy városi igazgatás alá kerültek. Kivételt képez az 1879-ben alapított sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, amely a neves tudós, régész⁴⁰⁶ és igen jó szervező, dr. Csutak Vilmos⁴⁰⁷ vezetése alatt tovább folytatta működését és fennállásának 50. évfordulója alkalmából értékes emlékkönyvet adott ki⁴⁰⁸, melynek több mint 60 szerzője között, a magyarok mellett, román, német és angol munkatársai is voltak.

⁴⁰⁶ Csutak Vilmos: *Komollói ásatások*. = Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum állapotáról. 1908–1909. 50–52; 1910–1911. 61–62.

⁴⁰⁷ Egyed Ákos: *Csutak Vilmos. Közösség és művelődés*. Bukarest, 1993. 290 1.

⁴⁰⁸ Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1929. 780 1.